

Sannolikt är den uppfattning riktig, som kom till uttryck i det första meddelandet om fyndet: stenen torde ha »använts som byggnadsmaterial, då det gamla klostret en gång på 1200-talet anlades».

Grå, tämligen grovkornig granit. Höjd 1,54 m., över nuvarande markytan 1,22 m., bredd på mitten 0,85 m., nedtill 0,92 m. Stenen är mycket tjock, på v. sidan 0,47 m. Ristningsytan, som har en ljusröd och grönaktig skiftning, är tämligen jämn. Smärre avflagringer finnas, men i stort sett är ristningen djupt huggen och väl bevarad.

Inskrift:

forkuþr uk · bruni · litu · kera merki · at · ikulfast faður si-
 5 10 15 20 25 30 35 40 45

Forkuðr ok Bruni letu gæra mærkí at Igulfast, faður sí[nn].

»Forkunn och Brune läto göra minnesmärket efter Igulfast, sin fader.»

Till läsningen: Intet sk vid inskriftens början eller slut; ej heller efter 7 r, 22 a, 37 t och 42 r. Alla runor i de båda första namnen äro fullt säkra. En naturlig avsats finnes i stenytan vid bst i 8 u; dess kant har emellertid blivit tydligt bearbetad och fördjupad. 19 k är icke stunget. 20 e är tydligt stunget. 24 e är sannolikt stunget; en liten fördjupning kännes på v. sidan av hst. 28 a är skadat; ett stycke av stenytan är avslaget mellan bst:s nedre kant och slinglinjen; t. h. begränsas bortfallet av hst:s h. kant. 31 k är icke stunget. Sista runan är helt förstörd genom en avflaging. — S. B. F. Jansson har sk efter 7 r och r. 45, men icke efter 14 i och 29 t.

Om mansnamnet *Forkunnr* (*Forkuðr*) se U 14, om *Bruni* U 438 och om *Igulfastr* E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 101.

Ristningen är utan tvivel utförd av Öpir, såsom redan S. B. F. Jansson har förmodat. Den påminner i sin helhet mycket starkt om de av Öpir signerade U 36, 315, 687, 898, i någon mån också om U 489, L 150 (B 458) Åskelunda, Bälunge sn. Karakteristisk är särskilt vinkeln på runslingan längst t. h. framför inskriftens början; den markerar övergången mellan kroppen och ett ben. Samma vinkel förekommer på de signerade U 36, 118, 168, 210, 279, 287, 307, 315, 544, 566, 898. Såväl huvud som fot på rundjuret äro mycket typiska för Öpir. Runorna ha också de hos Öpir vanliga formerna. För ett kors har tydligen icke funnits plats.

940. Uppsala, Kvarteret Torget. Nu i Universitetsplanteringen.

Pl. 9.

Litteratur: Upsala Nya Tidning ¹⁴/₂ 1940; Svenska Dagbladet ¹⁵/₂ 1940; O. v. Friesen, Anteckningar (UUB); S. B. F. Jansson i Fornvännen 1943, s. 312 f.; S. Lindqvist, Från Upplands forntid (2. uppl. 1951), s. 22.

Om fyndet meddelas i *Upsala Nya Tidning* följande: »Vid grävningsarbetet på klostertomten i kvarteret Torget bragtes ett nytt värdefullt fornfynd i dagen, nämligen en alldeles hel runsten. Grävningsarbetet pågick i tomtens nordöstra hörn, i de djupa lerlagren. I lerlagrets yta, just under själva klostergrunden, fick man tag i ett stenblock, som var 3,5 m. Blocket var delat i 2 delar, på undersidorna fanns ornamentik och runor.» Se f. ö. U 939.

Ljusgrå granit. Höjd 3,42 m., över nuv. markytan 2,78 m. Stenen har — såsom nämnt — varit bräckt på mitten och är lagad med dolda järnkrampor i ryggen och stenkitt. Den ristade ytan är kullrig, nedtill jämnt rundad, upptill mera skärpt till två plana ytor, som möta varandra till en kant med trubbig vinkel. Stenen är på båda ytterkanterna skadad genom avflagringer, som även något ha gått in över runslingan. Ristningen är överallt tydlig och väl bevarad.

Inskriften börjar i runslingan längst ned på v. sidan (rakt ovanför den här utgrenade foten),

följer sedan stenens ytterkanter uppåt över toppen, nedåt på h. sidan och slutligen inåt mot stenyntans mitt ända till runslingans slut. Därefter skola läsas de runor, som stå på motsvarande parti t. v., från foten längst ned och upp mot huvudet. Till sist runorna längst ned tvärs över den buktiga stenyntan, genom en rak linje skilda från ristningen i övrigt. De framträda sålunda som en relativt självständig inskrift, en egen sats.

Inskrift:

· ihul · auk · þurkir · litu · rita · stain · iftir · kitilfastr · faþur · sin · hialbi · sal
5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55

kilauh hont

60 65

rip · runar · ubir

70 75 80

*Igull ok Þorgæirr letu retta stæin æftir Ketilfast, faður sinn. Hialpi sal. Gillaug . . . and (?)
Red runar Öpir.*

»Igull och Torger läto uppresa stenen till minne av Kättilfast, sin fader. [Gud] hjälpe själen.
Gillög . . . Öpir rådde runorna.»

Till läsningen: 1—4 **ihul**, 8—13 **þurkir** fullt säkra runor. Övre delen av 6—7 **uk** är avslagen. 11 **k** är icke stunget; icke heller 59 **k**. 12 **i** är icke stunget; icke heller 15, 19, 27, 33, 70 **i**. Melanstapeln i 22 **s** är nästan vågrät, och vinklarna mellan de tre staplarna bli nästan trubbiga. Samma form ha 39 och 47 **s**. I 39 **s** har dessutom v. stapeln varit neddragen till nedre ramlinjen. Runan kommer härigenom att i rätt hög grad likna ett **u**. Den är skadad, därigenom att skarven i stenen just här går fram över slinglinjen. Det kan synas frestande att läsa 37—41 **gautr**; men r. 37 är dock fullt tydligt ett **f**, icke **g**. Efter 36 **l** finnes möjligen ett sk. 41 **r** är fullt tydligt. Endera av de båda korsande linjerna skall säkerligen läsas som 48 **i**. Runorna 56—58 **sal** äro små, men säkra. Intet sk efter 58 **l**, framför 59 **k**, efter 64 **h** och 68 **t**, framför 69 **r** och efter 80 **r**. Alla runorna i 59—64 **kilauh** äro fullt säkra. Likaså 65—68 **hont**. 77 **u** är icke stunget. H. bst i 80 **r** är borta.

v. Friesen: 47—49 **san**, 59—68 **ikilauh honl**.

Inskriften har flera egendomliga former. Först 32—41 **kitilfastr**, nominativ i stället för väntad ack. **kitilfast**, efter prepositionen *æftir*. Ristaren har tydligen tänkt på namnet isolerat (*hann het Ketilfastr* o. dyl.) i det ögonblick, då han högg in det, och därför fått det i en form, som icke passar i det grammatiska sammanhanget. Det förekommer liknande fall i inskrifterna, t. ex. Sö 314 **at kakr**. F. ö. är själva huvudinskriften, med den välkända formuleringen, alldeles klar. Två män, Igull och Torger, ha låtit resa stenen till minne av sin fader Kättilfast. Om namnet *Igull* se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 106, om *Ketilfastr* ib. s. 100, om *Þorgæirr* U 126.

I det följande måste man räkna med att flera ord ha blivit överhoppade. Möjligen har ristaren känt sig bunden av utrymmet inom runslingan; han har icke fått plats för mera. I liknande fall finner man ofta de överskjutande orden tillagda utanför slingan, på lämplig plats på stenyntan. Så har icke skett här. Ristaren har väl icke velat på detta sätt störa intrycket av ristningen i sin helhet; han har överlämnat åt läsarna att supplera efter de antydningar, som han gav. Till 50—58 **hialbi · sal** fattas subjektet, väl också en genitivbestämning till **sal**. Den vanliga formeln är **kup · hialbi · sal · hans** (eller: **and · hans**).

59—64 **kilauh** kan icke vara annat än det vanliga kvinnonamnet *Gillaug* (**kilauh** U 389, gen. **kilauhan** U 897, **kilauk** U 173, 445, 472, 647, 838, **kilaum** Sö 205 m. fl.). Om detta namn se Sö 205. Meningen torde vara, att även en *Gillaug*, troligen hustrun till den döde, har varit med om att resa stenen. Det ensamma 59—64 **kilauh** står sålunda för en fullständig sats: *Gillaug at bonda sin* »Gillög efter sin man».

Svårare att tolka är det därpå följande 65—68 **hont**. Det skulle möjligen kunna vara det i många skiftande skrivningar uppträdande mansnamnet *Öyvindr*, *Öyindr*, *Öndr* (jfr **aunt** U 171), men då detta icke ger någon omedelbart övertygande mening, torde antagandet vara mindre sannolikt. Något personnamn (eller binamn) *Hand* känner man icke. Rimligare synes då vara, att **hont** återger appellativet *and* 'ande' (tecknat **hont** L 418, 859); att **h** har tillagts, kan bero på det uppländska *h*-bortfallet framför vokal i början av ord. Jfr U 104, 922 **hut** 'ut'. *sal* och *and* äro synonyma ord. Ristaren kan ha varit tveksam om vilketdera han skulle använda. Då han nu hade plats för några runor på ett stycke av runslingan, som han ogärna ville lämna tomt, har han för säkerhets skull tillagt det andra ordet, i hopp om att läsarna skulle förstå honom. Liksom de övriga onormala skrivningarna i inskriften vittnar det om en stor ovana vid att uttrycka sig i skrift.

Längst ned står med stora runor 69—80 **rip·runar·ubir**. Orden äro fullt klara; det är endast innebörden av meddelandet, som kan diskuteras. Öpir är den mest produktive och därför också mest välkände av de uppländska runmästarna. Om man nu jämför U 940 med Öpirs signerade ristningar, och även tar i betraktande den rika variationen i hans ornamentik, måste man bestämt betvivla, att han själv skulle ha utfört denna ristning. Icke en enda detalj stämmer överens: rundjurets huvud och stjärt, den klumpiga foten, kopplet, den i en mycket oregelbunden slinga upplagda mindre ormen i ristningens centrum. Ögonen äro icke konturtecknade, utan utförda som fördjupade gropar, vilket överhuvud taget är mycket ovanligt. Icke ens korset är det hos Öpir vanliga. Hela stilen är honom totalt främmande. Vad runornas utseende angår, är det mindre att anmärka, om man bortser från den nyss nämnda karakteristiska formen av **s**-runorna. Mot Öpir talar icke minst den osäkra linjeföringen; han kan ofta vara slarvig, men mot hans teknik finns sällan något att anmärka. Lika visst som det är, att Öpir har ristat den icke signerade U 939, lika säkert förefaller det vara, att han icke kan ha utfört U 940. **rip·runar·ubir** måste betyda något annat. Samma uttryck förekommer på en annan av Uppsala-stenarna, nämligen U 896. Även här har man starka skäl att betvivla, att Öpir har haft något med ornamentiken och med huggningen att göra. Att det skulle ha funnits två olika runristare med detta säregna namn, såsom S. Lindqvist antager, förefaller mycket osannolikt. Uttrycket **rip·runar·ubir** måste följaktligen innebära något annat än den vanliga signeringen **ubir·risti·runar**. Det var icke var mans sak att göra en runinskrift. Särskilt har naturligtvis personnamnens återgivande i runor vållat stora svårigheter. Öpir har i detta fall avfattat inskriften och bestämt dess formulering, kanske också gjort en förskrift i runor. Därmed har han gent emot dem, som ha beställt och bekostat minnesvården, garanterat, att inskriften var riktig. Däremot har han icke själv huggit ornamentiken, sannolikt icke heller runorna.

Om denna uppfattning av uttrycket **rip·runar·ubir** »Öpir har avfattat runorna» är riktig, vittnar den om den auktoritet och det anseende, som Öpir på sin tid har ägt i fråga om runor och deras rätta bruk.

Uttrycket *raða runar* betyder 'råda runor', både från ristarens synpunkt: 'avfatta, samman-sätta, formulera' och från läsarens: 'tyda, tolka'. Den senare användningen är välkänd både från runinskrift (U 11, 29, 328, 729, 847, 887, Sö 213, Öl 28) och eddadikter (t. ex. [*rúnar*] *váru svá vil-tar, at vas vant at ráða* Atlamál 9, *réd ek þær rúnar, er reist þín systir* ib. 11). Den förra kommer den vanliga betydelsen av *raða* 'bestämma, ombestyra, anordna' rätt nära. Den ger en rimligare mening åt ett par ställen i Eddan, där man med stor svårighet har laborerat med betydelsen 'tyda, tolka'. Sigrdrífumál 13: *Hugrúnar skaltu nema . . . Þær of réð, þær of reist, þær um hugði Hroptr*; att Hroptr (Odin) skulle ha tolkat runorna, passar här dåligt in i sammanhanget. Predikaten *réd* och *reist* motsvara *gørðo* och *fáði* i Hávamál 80 (. . . *at rúnom . . . þeim er gørðo ginnregin ok fáði fimbulpulr*) och 142 (*Rúnar . . . er fáði fimbulpulr ok gørðo ginnregin ok reist hroptr rogn*). De ta sikte på runornas framställande, icke på deras tydning. Ett annat fall

är det mycket omdiskuterade Hávamál 142: *Rúnar munt þú finna ok ráðna stafi*. Enligt H. Gering (*Die Lieder der Edda*, Bd 3. *Kommentar* 1, 1927, s. 107) betyder *ráðna stafi* »nicht 'gedeutete runen', sondern 'runen, die erst gedeutet werden sollen, deutbare zeichen', sålunda ett slags part. necessitatis. Likaså G. Neckel (*Edda*, 2. *Kommentierendes Glossar*, 1927): »lesbare stäbe (im gegensatz zu magischen runen)» och F. Genzmer (*Edda*, 2. *Götterdichtung*, 1920, s. 171): »Runen sollst du lernen und rätliche Stäbe.» Häremot vänder sig F. Jónsson, senast i sin utgåva av eddadikterna (*De gamle Eddadigte*, 1932, s. 47): »tydede; klare(?); 'som skal tydes' kan ordet ikke bet.» Uttrycket förekommer även, såsom redan S. Bugge påpekat (*Norrøn fornkvæði*, 1867, s. 395 b), i en norsk runinskrift, NIyR 13 Tose, Östfold: *Runar ek rist ok ráðna stafi*. M. Olsen (*Norges innskrifter med de yngre runer* 1, 1941, s. 44) översätter: »Runer jeg raster og 'rådede' ('tolkede') staver (d. e. staver at tolke?)». Inskriften visar, att *rúnar ok ráðnir stafir* har utgjort en välkänd, allittererande förbindelse. Det är tydligen mycket svårt att komma fram till en både språkligt och sakligt tillfredsställande mening i Háv. 142 och Tose-inskriften med utgångspunkt i betydelsen 'tolka, tyda' hos verbet *ráða*. En betydelse 'ordna, bestämma, avfatta' ger här den rätta innebörden. Samma betydelse föreligger i en lausavisa av Egil Skallagrímsson (*Egils saga*, utg. av Sigurður Nordal, 1933, s. 230): *Skalat maðr rúnar rísta, nema ráða vel kunni*. »En man skall icke rísta runor, om han icke förstår saken väl.» Den som icke väl behärskade konsten, kunde ställa till mycket spektakel, och det var därför klokast, att han lät bli.¹ — På detta sätt kan en nyfunnen runinskrift bidra till att sprida ljus över oklara sammanhang i den gamla diktningen.

941. Uppsala, Kvarteret Torget.

Pl. 9.

Litteratur: Dagens Nyheter ²⁴/s 1937; Upsala Nya Tidning ²⁴/s 1937.

Ett fragment av en runsten påträffades år 1937 vid utgrävning av franciskanklostret inom kvarteret Torget. Fragmentet sitter i grunden till byggnadens västra länga, på yttre sidan nära marken.

Röd granit. Storlek 0,57 × 0,19 m. Ristningen är djupt huggen och tydlig.

Inskrift:

... fast ... alr ...

Av 4 t finns endast v. bst i behåll. 5 a har tydligen haft samma form som 2 a. Sista runan har en rak bst upptill på h. sidan; intet annat än r kan komma i fråga.

942. Uppsala, Bredgränden.

Pl. 10.

Litteratur: Sven B. F. Jansson, Fyndrapport den ⁸/12 1951 (ATA), Runstenen i Bredgränden (i: Arkiv för nordisk filologi 65: 3—4, 1951, s. 154 f.); N. Sundquist, Den medeltida kungsgården i Uppsala (i: Uppsala Nya Tidning ²⁷/1 1951).

Avbildning: Uppsalabild, foto 1951 (Jansson, a. a.)

Runstenen förvaras nu i Upplands fornminnesförenings samlingar i Ärkebiskopens stall.

U 942 påträffades den 11 januari 1951 i Bredgränden i Uppsala, mitt för fastigheten n:r 2. Stenen, som låg 1½ meter under gatunivån, kom i dagen under schaktningsarbeten för en

¹ [Korr.-not] Se numera F. Genzmer i ANF 67 (1952), s. 39 f.